

- Minnis, A.J., *Medieval Theory of Authorship: Scholastic Literary Attitudes in the Later Middle Ages*. 2^e ed., Aldershot, 1988.
- North, M.L., *The Anonymous Renaissance: Cultures of Discretion in Tudor-Stuart England*. Chicago, 2003.
- Salomon, R.G., 'Poggio Bracciolini and Johannes Hus: A Hoax Hard to Kill', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 19 (1956), 174-177.
- Shakespeare, W. & W. Rowley, *The Birth of Merlin, or: The Child hath Found his Father*. Londen, 1662.
- Trithemius, J., *Liber de scriptoribus ecclesiasticis*. Basel, 1494.
- Unzeitig, M., *Autornamen und Autorschaft. Bezeichnung und Konstruktion in der deutschen und französischen Erzählliteratur des 12. und 13. Jahrhunderts*. Berlin, 2010.
- Wogan-Browne, J. N. e.a. (eds.), *The Idea of the Vernacular: An Anthology of Middle English Literary Theory*. University Park, PA, 1999.

De wonderbare verwekking en verdwijning van Eise IJspiegel

Theo Meder

In 1554 wordt er in Antwerpen *Een Nyeuwe Clucht Boeck* uitgebracht door drukker Jan Wijnrijcx: een verzameling met welgeteld 253 anekdoten.¹ Het zijn nog grappen van de traditionele soort: redelijk uitgesponnen en niet altijd met een stevige punchline aan het eind. Dergelijke puntige moppen met een uitsmijter tot slot worden eigenlijk pas eind negentiende eeuw echt populair.

Van de 253 anekdoten zijn er 31 te identificeren als internationaal circulerende volksverhalen aan de hand van de catalogus *The Types of International Folktales*.² Eén van de anekdoten gaat over het (korte) leven van een knaap wiens naam vertaald in modern Nederlands zoets als Eise IJspiegel zou luiden. In de internationale catalogus staat het volksverhaaltype bekend als ATU 1362, *The Snow-Child*, een typisch Noord-Europees volksverhaal met uitlopers naar Italië, Hongarije en Rusland.

Het gaat in de telling van het *Clucht Boeck* om "die .CXX. Cluchte" en verloopt aldus:

Te Venegiën was een coopman die somtijts uutreysde ende bleef een jaer oft drij uut. Ende op een tijt was hi eens langhe uut geweest, ende als hy wederom thuys quam, so vant hi een jonck, schoon knechtken in syn huys loepen, dwelck wit haer hadde. Die man seyde: 'Wiens is dit manneken, dat is warachtich een schoon, lustich ende poeselachtich kindeken'. Die vrou seide: 'Man, het is mijne. Daer sal ick u groote dinghen af seggen hoe dattet mi metten kinde vergaen is. Ick ben in den winter in den hof geweest ende hebbe met so grooter begeerten aen u ghedacht, dat mi dochte dat ick by u was. Ende hebbe een ysdroppe van den dack genomen ende geten. Ende daer af is dat kindt comen. Ende tot eenen teeken heete 't Glacies Ysdroppe.' Die goede man sweech stille ende en woude niet veel woorden maken, want een man die syn vrouwe beschaemt, beschaemt hem selven. Hy dachte oock: 'Waer ick by haer gheweest, so en waer al sulcx niet gheschiet. Heb ick elders vrende potten gebroecken, so heeft sy thuys die cruycke ghebroecken.' Dese Glacies wyes op ende worde groot. Die vader seyde op eenen tijt sijnder vrouwen: 'Wat sout ghy raden oft ick onsen sone met my name dat hi yet leerde?' De vrouwe sprac: 'Maer ghi moet sorghe voor hem dragen.' Die man voorde hem wech ende vercocht hem op die zee. Ende na langen tijt als hy wederom thuys quam, en bracht hi dat kindt niet. Die vrouwe seyde: 'Ach, waer hebt ghi den Glacies ghelaten?' Die man seyde: 'Het is mi wonderlijck met hem vergaen. Het is eens op eenen dach seer heet geweest als wi in die zee waren. Ende verboot hem dat hi in 't schip niet met den blooten hoofde sitten soude, maer hi en heve 't niet gedaen ende is in die sonne

¹ Uitgave van Pleij e.a. 1983.

² Zie Uther 2004.

geseten die hem seer op 't hooft gesteken heeft, also dat hi gesmolten is ende in de zee ghevloten. Ende ghelijck hi van den water comen is, also is hy wederom water worden'.³

Het valt aan te nemen dat drukker Jan Wijnrijcx de bundel zelf heeft samengesteld, maar hij heeft de anekdotes niet zelf verzonnen en ook niet zelf gehoord, maar voor het overgrote deel vertaald uit de Duitse bundel *Schimpf und Ernst* van Johannes Pauli uit 1522. Als we de Duitse tekst – 'Von schimpff das .ccviii.' – ernaast leggen, dan blijkt er overduidelijk sprake te zijn van getrouw vertaalwerk.⁴ Ook deze versie van het verhaal speelt in Venetië, en ook hier heet het jongetje *Glacies* (naar de Latijnse vocatief voor ijs). Er zijn eigenlijk geen relevante verschillen aan te wijzen tussen Wijnrijcx en Pauli, behalve dan dat Pauli er in de laatste regel nog een moraal aan toevoegt die Wijnrijcx er kennelijk te dik bovenop vindt liggen. Pauli schrijft: 'Also betriegien die eelüt einander in der ee.'

Ook Johannes Pauli was niet de bedenker van de mop over Eise IJspiegel. Voor de oudst bekende versie moeten we zo'n vijf eeuwen verder terug in de tijd, naar de Latijnse liederen uit de *Carmina Cantabrigiensia* uit circa 1050.⁵ Het veertiende lied staat bekend als *Modus Liebinc*, wat in feite de (onbekende) wijsaanduiding is, vandaar dat het ook wel wordt aangeduid als *De puero niveo* (het sneeuwkind). Ik citeer het hier volledig met de Duitse vertaling ernaast:⁶

De puero niveo

Advertite,
omnes populi,
ridiculum
et audite, quomodo
Suevum mulier
et ipse illam
defraudaret.

Constantiae
civis Suevulus
trans equora
gazam portans navibus
domi coniugem
lascivam nimis
relinquebat.

Das Schneekind

Hört zu und merkt
Treulich alles Volk den tolln Schwank,
Wie's des Schwaben Frau gelang,
Trügen ihren Mann,
Und wie er gleiches ihr getan.

Von Konstanz fuhr
Einst ein Schwäble hin wohl übers
Meer,
Waren tauschen hin und her;
Derweil schuf sein Weib
Daheim sich guten Zeitvertreib.

³ Zie Pleij e.a. 1983: 129-130. De mop staat ook opgenomen in de Nederlandse Volksverhalenbank (www.verhalenbank.nl) onder ID-nummer CLUCHT122.

⁴ Pauli 1866: 138-139.

⁵ Uitgegeven als *Die Cambridger Lieder* 1926.

⁶ Te vinden op http://de.wikisource.org/wiki/Das_Schneekind, geraadpleegd 23-09-2013. Alleen de laatste strofe blijft onvertaald.

Vis remige
triste secat mare,
ecce subito
orta tempestate
furit pelagus,
certant flamina,
tolluntur fluctus,
post multaque exulem
vagum litore
longinquo nothus
exponebat.

Nec interim
domi vacat coniux;
mimi aderant,
iuvenes secuntur,
quos et in memor
viri exulis
excepit gaudens
atque nocte proxima
pregnans filium
iniustum fudi
iusto die.

Duobus
volutis annis
exul dictus
revertitur.
Occurrit
infida coniux
secum trahens
puerulum.
Datis osculis
maritus illi
'De quo', inquit, 'puerum
istum habeas,
dic, aut extrema
patieris.'

At illa
maritum timens
dolos versat
in omnia.
'Mi', tandem,
'mi coniux', inquit,
'una vice
in Alpihus
nive sitiens

Kaum fuhr das Schiff
Auf den wüsten Wogen,
Kam ein Wetter da
Plötzlich aufgezo-gen;
Brausend steigt die Flut,
Wild die Winde wehn,
Hoch die Wellen gehn,
Und den heimatlosen Mann
Wirft in fernem Land
Ein Süd-sturm schließlich auf den
Strand.

Indes zu Haus
War das Weib nicht träge:
Gaukler waren nah,
Burschen auf dem Wege;
Rasch den fernn Mann
Schlug sie aus dem Sinn,
Gab sich willig hin.
Alsobald sie schwanger ward –
War's zu rechte nicht:
Das Kind kam rechter Zeit ans
Licht. –

Zwei Jahre vorüber waren,
Da kehrt nach Haus er sonder
Harm;
Entgegen eilt ihm die Fraue
Und hält das Knäblein auf dem
Arm.
Erst begrüßt er sie gar
treugesinnt;
Doch dann heißt's: 'Wes ist das
Kind?
Rede sollst du stehn;
Sonst müß' es gleich dir übel
gehn.'

Die Fraue, in Todesängsten,
Lügt und schwindelt mit dreister
Stirn:
'Ach Liebster, da steh' ich',
spricht sie,
'Eines Tages auf hoher Firn;
Nach dir in Sehnsucht ich dort
vergeh':
Da nahm ich ein wenig Schnee –

extinxi sitim.
Inde ergo gravida
istum puerum
damnosu foetu
heu gignebam.⁷

Anni post hec quinque
transierunt aut plus,
et mercator vagus
instauravit remos:
ratim quassam reficit,
vela alligat
et nivis natum
duxit secum.

Transfretato mari
producebat natum
et pro arrabone
mercatori tradens
centum libras accipit
atque vendito
infante dives
revertitur.

Ingressusque domum
ad uxorem ait:
'Consolare, coniux,
consolare, cara:
natum tuum perdidit,
quem non ipsa tu
me magis quidem
dilexisti.

Tempestate orta
nos ventosus furor
in vadosas sirtes
nimis fessos egit,
et nos omnes graviter
torret sol, at il-
le nivis natus
liquescebat.⁷

Sic perfidam
Suevus coniugem
deluserat;
sic fraus fraudem vicerat:
nam quem genuit nix,
recte hunc solliquefecit.

Sieh, ach, Liebster, sieh,
Davon dies Kindlein ich
empfiehe.⁷ –

Endlich rüstet wieder
So nach fünf, sechs Jahren
Sich der Kaufmann, unstät
Über See zu fahren;
Bessert aus das morsche Schiff,
Richtet neu es her
Und führt das Schneekind übers
Meer.

Dort an ferner Küste
Bringt er es zu Lande,
Einem fremden Kaufmann
Setzt er es zu Pfande:
So wird er den Jungen los
Und kehrt heim zur Stund
Als reicher Mann mit hundert
Pfund.

Aber nun zu Hause
Hebt er an zu klagen:
'Ach, was soll ich, Liebste,
Dir zum Troste sagen?
Dein geliebter Sohn ist hin,
Der gewißlich dir
Nicht teurer konnte sein denn
mir.

Sieh, es kam ein Wetter,
Und der Wellen Branden
Ließ auf seichten Bänken
Uns Erschöpfte stranden;
Und wie glüh auf unser Haupt
Dort die Sonne schien, –
Da, siehe, schmolz das Schneekind hin.⁷

De inhoud van de laatste, hier onvertaalde, moralistische strofe moge duidelijk zijn: aldus betaalt de man het bedrog van zijn ontrouwe echtgenote met gelijke munt terug, en smelt de vrucht van het overspel weg als sneeuw voor de zon (*pun intended*). Er zijn nu wel meer verschillen met de zestiende-eeuwse versies te onderkennen. De koopman komt uit Zwaben (Zuid-Duitsland), het overspel van de vrouw wordt al expliciet aangekondigd en de reden waarom de man zo lang weg blijft is dat hij schipbreuk lijdt. De vrouw liegt dat ze ergens op een Alpentop een beetje sneeuw in haar mond had gestoken, en dat daar het kind van is gekomen – een kind, waarvan verder niet gezegd wordt dat het sneeuwblond is, dat verder geen naam krijgt maar als sneeuwkind omschreven wordt.

Gezien het feit dat het om Latijnse liederen gaat, ligt het buitengewoon voor de hand dat ze bedoeld waren om gezongen en begrepen te worden door clerici. Men kan natuurlijk een reeds bestaande volkstalige mondelinge overlevering aannemen, waarop het Latijnse lied dan geïnspireerd zou zijn, maar concrete aanwijzingen zijn hier niet voor. Gezien de aard van het lied kan de maker mogelijk tot de *clerici vagabundi* gerekend worden. De eerste verspreiding van het lied zal vanuit de geestelijkheid gebeurd zijn en zo kwamen de vertellingen bij andere schrijvers terecht. In de dertiende eeuw werd het Franse *fabliau De l'Enfant qui fut remis au soleil* geschreven. De Italiaanse apothekerszoon Giovanni Sercambi (1348-1424) vertelde het verhaal van het sneeuwkind in het Italiaans in zijn *Novelle*. In de vijftiende eeuw belandde de vertelling in de Franse bundel *Cent nouvelles nouvelles*.

De mop van Eise IJspiegel is een anekdotisch verhaal van een echtgenoot die wraak neemt op het overspel van zijn vrouw.⁷ In veel traditionele grappen is de echtgenoot een hoorndrager en een sukkel, maar in dit geval neemt de echtgenoot doelbewust revanche. Een buitengewoon populaire grap is het niet geworden, althans niet in de zin dat de mop veelvuldig in de mondelinge overlevering is opgetekend. Buiten de Lage Landen is de mop wel eens sporadisch uit de mond opgetekend, maar bijna altijd ging het dan om een mondelinge naver-telling van een gelezen tekst. In de Lage Landen zelf is geen spoor van een mondelinge overlevering te vinden; er zijn geen optekeningen uit de volksmond hier (ook niet onder de uitgemolken Friezen), alleen maar schriftelijke getuigenissen.

Het laatste levensteken van Eise IJspiegel is te vinden in een goedkoop boekje dat mensen konden kopen als herinnering aan het kermisbezoek: *Knollen en Citroenen, Souvenir de Kermis 1859*. Het boekje is in Amsterdam gedrukt (en vertaald uit het Frans?) door D. Allart, en op p. 16 komen we het sneeuwkind nog een keer tegen:

⁷ Voor de interpretatie en geschiedenis zie Röhrich & Uther 2007.

De bestiering

Een Kapitein, na eene reis afgelegd te hebben van vier à vijf jaren en toen weder te huis komende, vond zijn gezin vermeerderd met een zoon, dus in plaats van vier kinderen vond hij er nu vijf, en nu van zijne vrouw weten willende waar die zoon vandaan kwam, zoo was haar antwoord: 'Ja, lieve man, dit schijnt wel eene bestiering⁸ geweest te zijn, want nu een jaar of twee geleden wandelde ik, op u denkende, door het bosch, en zoo viel er een sneeuwvlokje op mijne buik, zints wierd ik zwan-ger en kreeg dezen zoon.' De Kapitein neemt dit voor goede munt aan, maar na eenige jaren weder eene reis doende, zoo nam hij deze zoon mede, komt vervolgens van zijne reis terug, doch zonder dien zoon; de vrouw vraagde dus dadelijk waar die zoon was, waarop de Kapitein haar antwoordde: 'Ja, lieve vrouw, dit schijnt wel eene bestiering geweest te zijn, die bevestigt, dat hij van sneeuw geweest is, want toen wij de zonlinie⁹ passeerden is hij gesmolten.'¹⁰

Van de Latijnse middeleeuwen tot het negentiende-eeuwse kermisboekje omspant het verhaal acht eeuwen. Het verhaal is er puntiger op geworden, minder expliciet en suggestiever. Het is – voor een argeloze negentiende-eeuwse lezer – niet meer zeker of de vrouw liegt, of dat er iets ongelofelijks aan de hand is. Of de kapitein iets uithaalt met het kind, blijft ook onuitgesproken. Misschien is het wel een absurde mop en is het kind inderdaad gesmolten.

Maar laten we wel wezen: van de eerste tot de laatste tekst wordt er gezin-speeld op, en mild de spot gedreven met een wonderbare conceptie.¹¹ Dat ene Maria daar bij ene Jozef mee is weggekomen, is één ding, maar dat wil nog niet zeggen dat andere vrouwen dit kunstje ook kunnen flikken...

Literatuur

- Strecker, K., *Die Cambriger Lieder*. Berlin, 1926 (Monumenta Germaniae Historica).
- Dronke, P., *The Medieval Poet and His World*. Rome, 1984 (Storia e Letteratura 164).
- Meder, Th. & C. Hendriks: *Vertelcultuur in Nederland. Volksverhalen uit de Collectie Boekennoogen (ca. 1900)*. Amsterdam, 2005.
- Pauli, J., *Schimpf und Ernst*. Herausgegeben von Hermann Österley. Stuttgart, 1866.

⁸ Begrijp: lotsbestemming (waarachter een goddelijke wil steekt, zonder dat het een waar wonder is; zie *WNT* 2, kol. 2160).

⁹ Begrijp: de evenaar.

¹⁰ Het boekje was een vondst van G.J. Boekennoogen, en de tekst is voor het laatst uitgegeven in Meder & Hendriks 2005: 471. In de Volksverhalenbank heeft het verhaal als ID-nummer CBOEK571.

¹¹ Niet alle filologen geloven in deze haast blasfemische spot; een tegenstander van deze interpretatie is bijvoorbeeld Dronke 1984: (148-)151.

Pleij, H. e.a. (ed.), *Een Nyeuwe Clucht Boeck. Een zestiende-eeuwse anekdotenverzameling*. Muiderberg, 1983.

Röhrich, L. & H.-J. Uther, 'Schneekind (AaTh/ATU 1362)', in: *Enzyklopädie des Märchens* 12 (2007), kol. 126-129.

Uther, H.-J., *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. 3 dln. Helsinki, 2004 (FFC 284-286).